

150ste Ontzetrede Alkmaar, 8 oktober 2011
Grote Sint Laurenskerk, Alkmaar

Erfgoed verbindt

Cees van 't Veen
Directeur Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Majesteit, meneer de Commissaris van de Koningin, meneer de burgemeester, heren voorzitters, dames en heren,

In het Stedelijk Museum Alkmaar, hangt het schilderij met de titel: 'Het Beleg van Alkmaar in 1573'. Het is een 'topstuk' uit de collectie. Dit schilderij is bijna driehonderd jaar na het beleg gemaakt. Om precies te zijn in 1862. Dat is één jaar na de oprichting van de 8 October Vereeniging Alkmaar Ontzet.

Het olieverfschilderij verbeeldt de Spaanse bestorming van het noordoostelijke deel van de stad. De aanval werd afgeslagen door de dappere Alkmaarse burgers, die zich met hand en tand verzetten. We zijn hier getuigen van een bloederig slagveld. De kleur rood is opvallend; de kleur van de victorie.

Een fascinerend verhaal. Maar of het allemaal écht zo is gegaan?

Dit historiestuk is van de hand van Herman ten Kate. Hij staat bekend als een romantische schilder die weinig op had met een waarheidsgetrouw beeld van de geschiedenis. We moeten dit schilderij vooral zien als: een product-van-zijn-tijd. Hij gaf de strijd een persoonlijke invulling, voegde lokale helden toe, en zette geografische elementen duidelijk naar zijn hand. Inderdaad, een fabelachtig werk.

De opdrachtgever van dit beeldverhaal was de Amsterdamse kunstenaarsvereniging Arti et Amicitiae. Het doek moest deel uitmaken van de Historische Galerij, een serie van honderd schilderijen die de 'Geschiedenis van de ontwikkeling van het Nederlandse volk' verbeeldden: een typische uiting van het negentiende-eeuws nationalisme. We zouden het een voorloper kunnen noemen van de huidige canon met vijftig vensters op ons vaderlandse verleden.

Over welke tijd hebben we het hier eigenlijk?

Eind 19e eeuw. De romantisering van het beleg past in een tijd waarin Nederland angstvallig zocht naar een nieuwe positie én rol binnen het snel veranderende Europa. Nederland zat middenin een identiteitscrisis. Het moest al eerder, in 1830, afscheid nemen van het opstandige België. Het voelde zich steeds meer een kleine mogendheid. Er gingen zelfs stemmen op voor aansluiting bij grote buurman Duitsland, waar zojuist met geweld de eenwording tot stand was gekomen.

In dit tijdsgewricht, vol onzekerheden en bedreigingen, greep men graag terug op het 'roemrijke vaderlandse verleden'. Die oude, vertrouwde cultuur diende als energie voor vernieuwing. Geschiedenis stond op deze manier in het teken van de formatie van de natie, en van burgerlijke politieke bewustwording. De nationale staat werd het vanzelfsprekende kader, de magnetische pool, de grote inspiratiebron. En dat gold niet alleen voor Nederland, het was een breed Europees verschijnsel.

Dit soort gevoelens staan bekend als 'cultureel nationalisme'. Geschiedenis, gewoontes en taal vormden de gemeenschappelijke noemer van een gedeelde identiteit. De Gouden Eeuw was een belangrijk richtsnoer. Nederland kende toen zijn hoogste economische en culturele bloei. Eind 19^e eeuw moest Nederland leren leven met het idee dat deze glorieuze tijd voorgoed voorbij was. Literatuur en schilderkunst bleven nog jarenlang in de greep van de herinnering aan deze periode van grote bloei.

Met als gevolg dat het 'grootse verleden' - letterlijk - werd 'gemonumentaliseerd'. Straten, parken en pleinen werden opgesierd met standbeelden, gedenktekens en monumenten. Dit ter verheerlijking van 'grote mannen', die van betekenis waren voor ons vaderland, zoals Willem van Oranje, Rembrandt en Vondel. Symbolische sieraden van de natie, intrigerende barometers van het vaderlandse gevoel. De gegoede burgerij stelde nationale feesten en herdenkingen in, om hun normen en waarden aan de gemeenschap op te leggen. Zij wilde het volksvermaak beschaven, het historisch bewustzijn inprenten en, niet te vergeten, de band tussen Nederland en Oranje versterken.

Dit vormde het decor waartegen uw 8 October Vereeniging werd opgericht. Deze - destijds wat deftige club van zo'n tweehonderd leden - was van antiroomse, hervormde en pro-oranje huize. Minder bekend is, dat er nog vier andere ontzetverenigingen als paddenstoelen uit de Alkmaarse grond schoten; een direct gevolg van de toenmalige religieuze en maatschappelijke verzuiling.

De jaarlijkse viering van de vrijheid bleef van grote betekenis. Jubilea werden samen met de Koning of de Koningin gevierd. Tijdens het eeuwfeest van het Beleg van Alkmaar in 1873, legde Koning Willem III in het Victoriepark de eerste steen voor het ontzetmonument, de Alcmaria Victrix, lokaal beter bekend als 'Victorientje'. In 1923, vijftig jaar later, waren Koningin Wilhelmina en Prins Hendrik de genodigden. Het Regionaal Archief in Alkmaar heeft enkele fraaie filmpjes van deze herdenkingsfeesten online gezet. En weer een halve eeuw later, in 1973, was Koningin Juliana aanwezig bij de ontzetviering. Zo ontstond een bijzondere Oranjetraditie. Uw aanwezigheid, majesteit, geeft dan ook extra kleur aan de 150ste Ontzetviering vandaag.

Overigens, tijdens deze stedelijke feestjes, waar 'de vrijheid' op het oog eensgezind werd gevierd, werden achter de coulissen heftige debatten gevoerd tussen de protestantse liberalen en de katholieke elite, die zich onderdrukt voelde. Inzet was steevast de legitimiteit van de Opstand.

In het verlengde van de zojuist geschetste ontwikkelingen ontstond de georganiseerde monumentenzorg. Het begon met de publicatie *Holland op zijn smalst*, een venijnig pamflet uit

1873 van Victor de Stuers, een man met een missie. Hij riep Nederland op '*de zaak der kunst tot een nationaal belang te maken*'. In zijn ogen, en ik citeer: '*schept geschiedenis den band die bevolkingen tot nationaliteiten verbindt en verbonden houdt*'.

De directe aanleiding voor zijn pleidooi was de zogenaamde Vestingwet. De Stuers maakte zich grote zorgen over de voortvarendheid waarmee vestingsteden als Nijmegen, Zutphen en Alkmaar onbelemmerd hun ommuring mochten afbreken en hun bebouwing uitbreidden. Erfgoed was vogelvrij verklaard, klaar voor de slopershamer. Hij bepleitte overheidsbemoediging bij erfgoed en kunstbezit. Met groot en langdurig succes, mag ik wel zeggen. Zijn inspanningen leidde tot de oprichting van een Rijkscommissie en het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, de voorloper van onze huidige Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Nu zijn we 150 jaar verder, het begin van de 21^e eeuw. Wederom staat ons erfgoed volop in de belangstelling. De parallellen met het einde van de 19^e eeuw zijn opvallend. Ons verleden is van grote betekenis, meer zelfs dan dertig of veertig jaar geleden. Veel mensen zijn op zoek naar een herkenbare, eigen plek in een globaliserende wereld. Honderdduizenden Nederlanders zijn lid van historische verenigingen, werken als vrijwilliger bij een opgraving, of in een kerk, molen of museum. Ze zijn trots op de geschiedenis van hun omgeving en geven zo vorm aan een sterke binding met hun woonplek.

In dat verband is het van bijzonder belang dat de overheid ons erfgoed een vooraanstaande rol in de ruimtelijke ordening heeft gegeven. Gemeentelijke plannen voor onze leefomgeving moeten voortaan gebaseerd zijn op degelijk onderzoek van de cultuurhistorische waarden ter plaatse. Iedere gemeente moet aangeven hoe ze met die waarden omgaat. De inspraak van bewoners in de vormgeving van bestemmingsplannen is nu wettelijk geregeld. Historisch geïnteresseerde bewoners maken steeds vaker hiervan gebruik. En dat werpt z'n vruchten af. Ik noem het: de democratisering van de erfgoedzorg. Dat moedigen wij graag aan.

Toch zie ik nog een belangrijke opgave voor ons liggen; niet alleen voor uw vereniging of voor onze Rijksdienst, nee, voor ons allemaal. Het is goed als we trots zijn op onze geschiedenis en zorgdragen voor onze historische omgeving. Daar is weinig mis mee. Zolang we anderen - en dat is van belang - niet uitsluiten. Dat gebeurde in de 19de eeuw juist wel. Dat mag nu niet weer gebeuren: geschiedenis en erfgoed mogen geen maatschappelijke splijtzwam zijn, zoals in het verzuilde Alkmaar van 150 jaar geleden.

Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. We worstelen hiermee. Kijk eens om u heen. De geschiedenis van ons land en de zorg voor ons erfgoed is vooral een zaak van autochtoon, 'wit' Nederland. *Hoe betrekken we nieuwe Nederlanders daarbij? Hoe zorgen we ervoor dat geschiedenis en erfgoed samenbindende factoren zijn in een steeds complexer wordende samenleving?* De discussie over wenselijkheid en inhoud van de historische canon, het

Nationaal Historisch Museum en de invulling van een nieuw 'beschaafd nationalisme', een begrip van de socioloog Schuyt, maakt duidelijk dat - op dit moment - niemand een echt antwoord paraat heeft.

De kernvraag is: *welk historisch verhaal willen we vertellen, voor wie, en met wie?* Velen zullen zich welkom voelen als we op een eerlijke wijze duidelijk maken, dat ook onze verre en minder verre voorouders, iedere keer weer, vorm en inhoud moesten geven aan de maatschappelijke en culturele verschillen: tussen eigen en vreemd. Soms ging dat goed. Veel vaker ging het ten koste van hen, die als buitenstaanders, als vreemden werden gezien. Aan ons de opgave om de vrijheid, hier verbeeld door het Alkmaars Ontzet, de vrijheid samen te vieren.

Majesteit, dames en heren.

De nationale overheid heeft de afgelopen jaren extra gelden beschikbaar gesteld om de restauratieachterstand van rijksbeschermd monumenten grotendeels weg te werken. Een substantiële bijdrage ging naar de Grote Sint Laurenskerk, onder andere voor de restauratie van de leibedekking en de gewelfschilderingen. Vele specialisten van onze Rijksdienst zijn als adviseur nauw betrokken geweest bij de restauratie. De kerk is nu de steigers ontstegen. De restauratie is - zo goed als - afgerond. Ik wil de besturen van de stad en de kerk daarmee van harte gelukwensen.

Van de gewelfschilderingen in het hoogkoor was Het Laatste Oordeel het pièce-de-resistance. De schildering werd begin 1500 aangebracht door de beroemde meester-schilder Jacob Cornelisz van Oostsanen. Het zijn indrukwekkende beelden: de zieleweging, verdoemden die tegenstribbelen, de hellemond.

De schilderingen hebben hun originele plek teruggekregen. Boven uw hoofd ziet u het resultaat van acht jaar handenarbeid. Een restauratie - letterlijk en figuurlijk - op hoog niveau uitgevoerd, onder de bezielende leiding van Edwin van den Brink en Willem Haakma Wagenaar.

Laat de schilderingen, met hun verhaal - blijvend - goed zichtbaar zijn voor het publiek. Want de hemel is hoog vanaf de aarde.

Ik dank u voor uw aandacht.